

A Házasságrul való dícsíret (1541) szerzője: Tatár Benedek
(A török adóösszeírások művelődéstörténeti forrásértékéről)

A manapság szinte napról napra szaporodó defterkiadásokból hovatovább kibontakozik a XVI. századi hódoltság településföldrajzi, demográfiai, gazdasági és társadalmi viszonyainak árnyalt képe. A magyarországi török adóösszeírások – a szandzsák-defterek, a fejadó- és tizedjegyzékek stb. – művelődéstörténeti hasznosításával azonban eddig még nemigen kísérleztett sem a történet-, sem pedig az irodalomtörténetírás. Igaz, az első futó pillantásra úgy tűnhet: ezzel nem is nagyon érdemes próbálkozni, hiszen e névrengeteg legfeljebb ha a katolikus egyházi hierarchia állapotának, illetve – ami e korszakban azzal egyértelmű – leépülésének megragadására alkalmas. (Míg ugyanis a katolikus pap vagy papok nevét megtaláljuk az egyes települések összeírásában, a protestáns lelkészekre vonatkozó adatok után eddig vajmi kevés eredménnyel kutattunk bennük.)

A Duna–Tisza közti hódoltság XVI. századi történetének szorgos kutatója, Mészáros László éppen nemrégiben mutatott azonban követendő példát rá, hogy a defterek gondos elemzésével fontos irodalomtörténeti részletkérdések is megválaszolhatók. Ő az 1561-ben keletkezett, 55. zsoltárparafrázis szerzőjéről – ahogy magát a versfőkből megnevezi: MICHAEL VEG-KECSKEMÉTI-ről – igyekezett adatokat nyerni Kecskemét mezőváros 1546-os, 1559-es és 1562-es török névjegyzékéből.

Mielőtt azonban eredményeit érintenénk, röviden szólnunk kell a török adóösszeírások néhány – e szempontból lényeges – általános jellemzőjéről is. Az adódefterek – kivált a szandzsák-összeírások (a tahrir-defterek), amelyek a háztartásfővel együtt élő nős és nőtlen fiúgyermek, nős és nőtlen fiútestvérek, sőt némelykor a szolgák nevét is feltüntették – jóval pontosabban leírják az alávetett népesség állapotát, mint a korabeli magyar megfelelőik. Ennek ellenére persze ezek is „hiányosak”; ilyen vagy olyan úton-módon a lakosság jelentős hányadának mindig sikerült kijátszania a török összeírók éberségét, néhol akár 30%-uk is elkerülte a defterbe irattatást.¹ Amennyiben tehát az összeírásban egy-egy személy után nyomozunk, könnyen melléfoghatunk, hisz senki sem szavatolhatja, hogy a keresett személy valóban szerepel az összeírtak közt, s azt sem, hogy az azonos név valóban a keresettet rejti. Mivel azonban a török hatóságok igyekeztek kiküszöbölni az előző felmérések hibáit, a hibaszázalék jócskán lecsökken, ha egyszerre több – egymást követő és egymást kiegészítő – forrással dolgozhatunk. Egyébiránt a hibaszázalék eleve kisebb, ha a kutatás olyan kvalifikált személyiségre irányul, akit költemény vagy más irodalmi alkotás létrehozásával is „meggyanúsíthatunk”, hiszen nyilvánvaló, hogy az ilyeneket eleve a társadalom legértékesebb és legmozgékonyabb elemei közt kell keresnünk, akiknek tevékenysége és jelenléte természetesen a török hatóságok figyelmét sem kerülhette el.

Bár minden kétséget kizáróan végül is sohasem lehet lesz majd eldönteni, hogy a Kecskeméten 1546-ban, 1559-ben és 1562-ben összeírt 2–2 Végh Mihály közül melyik volt az énekszerző, Mészáros László bizonyára helyesen járt el, amikor őt a városban élő Végh Mihályok közül éppen a legtehetősebbel azonosította. Ez a Végh Mihály 1562-ben 200 juhmal rendelkezett, s gazdálkodásában két fia mellett egy pásztor is segítette. Volt olyan kecskeméti gazda, akinek ennél lényegesen nagyobb juhnyája volt, s akadt olyan is, aki több bérmunkást foglalkoztatott, így aztán a feltételezett énekszerző kiemelkedő gazdasági és társadalmi státuszáról többet árul el az, hogy 1562-ben ő bérelte a török kincstártól Borbásszállás pusztát, és az, hogy 1564-ben ő volt a népes mezőváros főbirája.²

E sorok szerzője a megjelenés előtt álló Szeged-monográfia hódoltság kori részének megírásakor találta szemben magát a török adóösszeírások ilyenét hasznosításának problémájával, hiszen szükségképpen foglalkoznia kellett a Házasságrul való dícsíret címet viselő oktató-feddő ének szerzőjének kilétével is. E költemény utolsó stórfája ekként tájékoztat keletkezésének helyéről, idejéről és a szerzőről:

¹ KÁLDY-NAGY Gyula, *Magyarországi török adóösszeírások*. Bp. 1970. 98–102. (Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat 52.)

² MÉSZÁROS László, *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából. II. A késői feudalizmus kora*. Szerk. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor. Kecskemét 1979. 107–175.

„Ez éneket szerzék az Mező Szegedön,
Szent Mihály havának legelső hetiben,
Ezeröttszáznegyven és egy esztendőben,
Az ki ezt szerzette, versben nevét tőtte.”³

Az 1541. szeptember 4. és 10. között – tehát a Buda elestét követő napokban – keletkezett ének versfőből a *Benedictvs Thaarare* „szerzőnév” olvasható ki, aminek alapján a szakirodalomban a *Tar Benedek* név honosodott meg. Az e korbéli költeményekben éppenséggel nem ritka, hogy a versszakok kezdőbetűi – a szerzőnév közlése után – értelmetlen betűhalmazt adnak; ez azonban inkább csak az ennél lényegesen hosszabb versekben figyelhető meg.⁴ Érthető hát, hogy már az ének első közrebocsátója, Szilády Áron is úgy vélekedett, hogy a *Thaarare* névalak alighanem szövegromlás eredménye. E ponton folyamodhatunk segítségért a nemrégiben kiadott, közel egykorú szegedi szandzsák-összeíráshoz,⁵ hiszen felettebb nagy a valószínűsége, hogy abban szerzőnk is benne foglaltatik.

A helyzetet nagyban egyszerűsíti, hogy Szeged 1546-os török adójegyzékében mindössze egyetlen *Tar* családnevű személy található, ennek keresztnéve azonban nem *Benedek*, hanem *Mátyás* volt.⁶ Így aztán szükségképp afféle kell tapogatódnunk, hogy mely családnev hasonlít a leginkább a versfőkből kibontakozó betűcsoportra. A *Thaarare* akrosztikon már az első rápillantásra a *Tatár* név valószínűségét sugallja; olyannyira, hogy a város művelődéstörténetének szorgos kutatója Szmollény Nándor – jóllehet semminemű, a kérdés eldöntéséhez szükséges forrásanyag nem állott rendelkezésére – már a század elején e névre „tippelt”.⁷

A pontos felező tizenkettesekben írt, rímes vers 15. strófája e sorral kezdődik:

„Regulátok, menyek, ti meghallgassátok”.

Mivel az ének csak jóval későbbi lejegyzésből ismert, éppenséggel nem elképzelhetetlen, hogy e sor két hatosa a vándorlás során felcserélődött, s e sor eredetileg így (vagy hasonlóképpen) hangzott:

„Ti meghallgassátok, menyek, regulátok”.

Ez esetben – ha a szerzés helyét és idejét feltüntető utolsó versszakot nem vesszük figyelembe – a versfők a *Benedictvs Thaarar* nevet adják ki.

Így aztán nem csekély örömmel regisztrálhatjuk, hogy az 1546-os szegedi összeírásban számos *Tatár* nevű háztartásfő szerepel, köztük egyszerre két *Benedek* is. Az egyiket a Palánk városrészben, a Nagy utcában, a másikat – István nevű, legény fiával – a Közép-város Gombocs utcájában írták össze.⁸

Mivel a verselgetők a jelek szerint mindenütt a polgárság legtehetősebb rétegeiből kerültek ki⁹, mi a Nagy utcában összeírt *Tatár Benedek*ben véljük felismerni a *Házasságrul való dicsíret* szerzőjét. A Gombocs utca – jóllehet lakói magában a Közép-városban a módosabbak közé számítottak – eléggé

³ Kiadva: *RMKT* II. 153–155.

⁴ Így pl. BATIZI András hasontémájú költeményében, *A házasságról való ének*-ben (1546). In: *RMKT* II. 120–124.

⁵ VASS Előd, *A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. Szerk. FARKAS József. Szeged 1979. (Bár *Vass Előd* a datálatlan deftert 1548-ra keltezte, itt nem részletezhető okok folytán valószínűbb, hogy két évvel korábban keletkezett.)

⁶ VASS E., *i. m.* 48.

⁷ SZMOLLÉNY Nándor, *A középkori Szeged műveltsége. Caspar Fraxinus (Kőrösi) Zegedinus levelezése Nádasdy Tamás nádorral, 1553–1562*. Szeged 1910. 53.

⁸ „Tatár Benedek házas, Petri testvére legény, Ágoston testvére legény, Petri legény, Lőrinc legény, Ferencs legény”, illetve „Tatár Benedek házas, István fia legény”. VASS E., *i. m.* 36. és 45.

⁹ Jól példázza ezt, hogy a város legelőkelőbb polgárai közül kerültek ki Szegedi Kis István ráckeivi humanista körének tagjai is. KATHONA Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Bp. 1974. 137. (Humanizmus és reformáció. 4.)

jellegtelen egységnek tűnik. Nem így a Nagy utca, amelyet minden mutató egyként a város szívének – gazdasági, társadalmi és kulturális központjának – jelöl. Itt volt a legmagasabb az egy háztartásra jutó átlagos szolgaszám (a 0,41-es városi átlaggal szemben 1,16), itt találjuk a legtöbb malomtulajdonost, itt írták össze a legtöbb papot (14-ből 10-et) stb. Noha szűkebb környezetében a „mi” Tatár Benedekünk nem tartozott a legkiemelkedőbbek közé, a vele összeírt három szolgálja a város 50 legnagyobb „gazdája” közé sorolja őt.¹⁰

Háztartásának összetétele egyébként arra vall, hogy a Nagy utcai Tatár Benedek 1546-ban még felettébb fiatal ember lehetett. Az, hogy háztartásában két nőtlen fivérét is felsorolja a török összeíró, arra utal, hogy – talán apjuk halála után – csak nemrégiben vette át a családi gazdaság irányítását. Alkalmasint fiatal korára utalhatnak az ének ezen sorai is:

„Ti reátok ifjak, én semmit sem szólok,
Mert regulátokban, tudjátok, én vagyok”.

S ha ez így van, nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy 1541 szeptemberében saját házasságkötése alkalmából vagy arra készülődve vállalkozott az ének megírására. E feltételezést az a tény is támogatja, hogy 1546-ban még nem volt gyermeke (vagy nem volt olyan korú gyermeke, akit az összeírásnál számításba vettek volna).¹¹

Az ének színvonalának első méltatója, Szilády Áron magas véleménnyel volt a szerző képességeiről: „Egymagában is – írja – egyike XVI. századi költői irodalmunk legbecsebb darabjainak s ha a korabeli ferde szokások hű rajzában nyilvánuló tehetséget s csipkedő gúnyolódásának hangját, modorát tekintjük, igen sajnálhatjuk, hogy szerzője ezzel az egy énekkel foglal helyet azon századbeli humoristáink között.”¹² Úgy tapasztaljuk, hogy kutatóink felettébb nem szívesen nyugszanak bele, hogy egy „egyszerű” – s ráadásul még minden jel szerint helyben iskolázott – mezővárosi paraszt-polgár is írhatott egy-egy ilyen színvonalú éneket. Mészáros László fentebb idézett eszmefuttatásában is kifogásolható, hogy az 55. zsoltáraparafraíz szerzőjét erőszakoltan azonosítani igyekszik azzal a Kecskeméti Mihállyal, aki 1521-ben a krakkói universitást látogatta, utóbb azonban eltűnik szemünk elől. „S mivel jól tudjuk – fejtegeti –, hogy a főbírókat idős korukban, 60–80 év terhével a vállukon választották meg felelős posztjukra, valószínű, hogy Végh Mihály azonos azzal a Kecskeméti Mihállyal, aki 20–30 esztendőssel iratkozhatott be a krakkói egyetemre.”¹³ Azon túlmenően, hogy a városi tisztségviselőket e korban nem a 60–80 esztendősséggel, hanem az erejük és cselekvőképességük teljében levő 30–40-esek közül választották,¹⁴ ennek az azonosításnak magából az adóösszeírásokból levonható következtetések is sarkosan ellentmondanak: ha Végh Mihály 1560 körül olyannyira előrehaladott korú, mint azt Mészáros László feltételezi, úgy aligha él vele egy háztartásban két fia is.

Szakály Ferenc

¹⁰ Minderről: SZAKÁLY Ferenc, *Szeged a török hódítás korában. In, Szeged város története I.* (sajtó alatt).

¹¹ Itt kell megjegyeznünk, hogy Szeged következő – 1553/54-es – összeírásában csak a Felsősor városnegyedben találunk Tatár Benedek nevű háztartásfőt, akit a törökök az új adófizetők között írtak össze. A Nagy utcában is van Tatár nevű, ő azonban a Demeter keresztnévet viselte. VASS Előd, *A szegedi náhije 1553/54. évi török adóösszeírása* (sajtó alatt).

¹² RMKT II. 445–446.

¹³ MÉSZÁROS L., i. m. 174.

¹⁴ A Ráckevei főbírósgát viselt Dezső Bálint pl. még nem volt 50 esztendőssé, amikor elhunyt. KATHONA G., i. m. 137.

